

VANDENS MALŪNAI PANEVĖŽIO RAJONE

Lietuvoje vandens malūnai istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1256 metais. Dažniausiai jie būdavo mediniai, rečiau – mūriniai. Kartais jų pastatuose būdavo ir malūnininko gyvenamosios patalpos. Pagal vandens rato veikimą malūnai buvo trijų rūšių: su apatinio veikimo vandens ratu (vanduo teka po ratu), su viršutinio veikimo vandens ratu (vanduo krenta ant rato) ir su vidurinio veikimo vandens ratu (vanduo teka į rato šoną) [2, 16]. Vandens malūnai stovėdavo prie vandens telkinių, žemiausioje vietoje, atokiau nuo sodybos. Jie beveik neišsiskirdavo sodybos aplinkoje, o jų silueta įvairino išsikišę erkeriai su maišų kėlimo įranga [18].

Vytautas Didysis 1404 m. rugpjūčio 17 d. raštu leido Kryžiuočių ordino magistrui tvenkti Nevėžį malimui bei kitiems reikalams ir naudotis tam tikslui kairiuoju upės krantu [16]. Dėl istorinių aplinkybių kryžiuočiai malūnų čia nepastatė.

Daugiau duomenų mus pasiekė iš vėlesnių amžių. Pajstrio dvaro inventoriuje, surašytame 1585 m., minimas vandens malūnas vienu ratu („м[лын] ω ωдномъ коле“) [28].

1638 m. Upytės dvaro inventoriuje nurodytas nebeveikiantis malūnas [30]. Naujas su dviem ratais, vienomis girmomis vandens malūnas aprašytas 1692 m. Savitiškio dvaro inventoriuje: „Młyn nowy gontami kryty o dwoch kołach z podworzu y ze srzedziny, zama w nim jedne, kozc jeden, grobla dobra, mostek na grobli z paręczami.“ [29]

O. Maksimaitienė paskelbė 1777 m. iliustracijos Upytės pavieta duomenis, iš kurių matyti, kad tuomet vandens malūnai

buvo Šiukštos Jotainių dvare, Bialozoro dvaruose Belozarave ir Vadokliuose, Gombrovičiaus dvare Mingailiškiuose, Dombskio Savitiškio dvare, Meištavičiaus Pajuosčio dvare, Tiškevičiaus Miežiškių dvare, Vereščinskio Paberžės dvare, Puzino Gegužinė dvare, Bondzičiaus Levaniškių dvare, Mejerio Rodų dvare, Podoleckio Linkuvėlėje, Žemaitijos arkidiakono Krekenavos dvare, Burbos Videniškiuose, Bartkevičiaus Šventupyje, Zavišos Linkaučių dvare, Šteino Antanopolyje, Koriznos Roduose, Bytauto Vadaktų dvare, du Radvilos vandens malūnai buvo Naujamiestyje, Kimbaro – Upytėje, Puzinienės – Nevėžninkuose, Puzino – Vadaktuose ir Kopanskio – Vadaktuose [19].

Manoma, kad Panevėžyje pirmasis malūnas buvo pastatytas XVIII a. pabaigoje [23].

XVIII a. pabaigoje–XIX a. vandens malūnus statė dvarininkai ir išnuomavo žydams. 1852 m. 24 metams buvo išnuomotas Krekenavos valstybinio dvaro vandens malūnas, stovėjęs prie Lokaušos upelio. 1856 m. šis malūnas atiteko valstiečiui Pranui Kraftui, kuris 1857–1860 m. jį perstatė [20].

D. Afanasjevas mini 1859 m. vandens malūnus buvus Krekenavos miestelyje, Murmulių, Vadaktų (Zavišos), Vadaktų (Bytauto), Žibartonių dvaruose [37]. XIX a. pabaigoje I. Bušinskis mini Velžio vandens malūną [1].

Jau iš šių duomenų matyti, kad dabartinėje Panevėžio rajono savivaldybės teritorijoje daugiausia vandens malūnų buvo prie Nevėžio: 1908 metais buvo 9 vandens malūnai. Tai Tautkūnų vandens malūnas, priklausęs dvarininkui A. Jaloveckiui; Velžio, kurį valdė miestelėnas D. Majoras; Savitiškio – savininkas dvarininkas S. Ostachovičius; Nausodės – dvarininkų A. ir G. Naruševičių; Vadaktėlių – savininkas J. Bytautas; Vadaktų, priklausęs dvarininkui M. Zavadskui; Skaistkalnės – savininkas A. Bambergas [6, 8, 13, 14]. S. Kolupaila mini Miežiškių malūną, buvusį kairiajame Nevėžio krante [15, 110].

1940 m. duomenimis kaime veikė malūnas ir milo vėlykla, bet ar tai tas pats vandens malūnas – neaišku [22].

Tik iš S. Kolupailos sužinome apie buvusį vandens malūną Pajuosčių dvare. Jis rašo, kad žemiau tilto ir Juostos žiočių Nevėžyje įtaisyta vandens malūno užtvanka. Malūno trobesiai – dešiniajame krante, dar tebeturi senojo dvaro papuošimus [15].

Nausodės malūno savininku tarpukariu buvo Jonas Kudokas. Anot S. Kolupailos, Nausodės malūnas tuo skiriasi nuo ikšiolinių, kad jo užtvanka padaryta nuošaliai nuo malūno, į kurį vanduo nukreiptas kanalu, kairiuoju upės krantu [15]. Nuo 1934 m. čia veikė ir lentpjūvė. Malūnas sunaikintas apie 1952 m. [7, 25].

S. Kolupaila rašo, kad Vadaktėlių malūnas pastatytas kairiajame Nevėžio krante, ties Čiūrų kaimu [15]. 1940 m. dokumentuose pažymėta, kad šį malūną iš Lėjos Michelienės nuomojo Aleksandras Kliacko [12, 22].

Iš S. Kolupailos sužinome, kad ties antruoju Vadaktų dvaru buvo seniau dar vienas vandens malūnas; beliko užtvankos griuvėsiai [15]. Be to, profesorius nurodo, kad žemiau Upytės žiočių ties Rodų dvaru, dešiniajame Nevėžio krante stovi Slabados malūnas [15]. Atrodo, kad malūno užtvankos likučiai panaudoti įrengiant slenkstį.

Yra užuominų, kad vandens malūnas buvo įrengtas Batrakų kaime, bet Juostos srovės nepakako sukurti jo girmas. Vėliau buvo įrengtas lokomobilis [36].

1922 m. minimi šie vandens malūnai: Petro Kiznio Stumbriškyje (Pyvesos upė), V. Kazinausko Dubulių dvare (Upytės upė), P. Jasiūno Ramygalos apylinkėse (tiksliau nelokaluota), P. Stasiūno Daukniškio kaime (greičiausiai prie Lėvens – P. J.) [33]. 1923 m., be minėtų, dar nurodyti Z. Bukausko Krekenavos Slabodkoje (Nevėžio upė), S. Čemiausko Upytėje (prie kurio upelio neaišku) [34]. 1931 m. dar nurodytas ir G. Švarco vandens malūnas Pajuostyje [35]. Dar vandens malūnų būta Karsakiškyje, Paliūniškyje, Liberiškyje.

Kodėl vandens malūnų prie Lėvens būta mažiau, paaiškėja prisiminus pulkininko Rokosovskio XIX a. atliktus papildomus tyrinėjimus dėl Lėvens ir Nevėžio upių sujungimo, kuriuose konstatuota, kad Lėvens malūnai dėl vandens stokos neveikė po 10–12 valandų per parą.

Vandens malūnas ir lentpjūvė veikė Paliūniškio dvare [3]. Malūno savininkas A. Breivė 1939 m. mokesčių inspekcijai rašė, kad darbininkų nelaiko, nes turi mažai darbo. Be to, malūnas buvo sudegęs, praskolintas ir jam buvę paskelbtos varžytinės [22]. Iš kitų šaltinių matyti, kad apie 1955 m. buvo išgriauta užtvanka, o nuo 1958 m. malūnas ir lentpjūvė dirbo naudojant elektros energiją [21].

Kiek plačiau vertėtų paminėti vandens malūnus, kurie dar buvo po Antrojo pasaulinio karo, ir kurie galėjo tapti kultūros paminklais.

Pirmiausia tai Skaistkalnės vandens malūnas. Jis stovėjo dešiniajame Nevėžio krante. Medinė užtvanka saugojo 2375 m² pločio vandens baseiną [27]. Malūne buvo viena iš galingiausių turbinų Nevėžio baseine. 1908 m. malūnas priklausė pirkliai A. Bambergui. 1940 m. dokumentuose nurodyta, kad nuo 1920 m. jo savininkas ar nuomotojas buvo Mauša Rabinovičius [22]. Po Antrojo pasaulinio karo malūnas buvo nacionalizuotas. 1966 m. jis jau dirbo varomas elektros energija. Užtvanka buvo išgriauta. Tuomet dviauškis malūno pastatas su dviauškčiu gyvenamuoju priestatu dar tebebuvo geros būklės.

1 pav. Skaistkalnės vandens malūnas apie 1981 metus. Nuotrauka iš KPC archyvo

1981 m. jį apžiūrėjo tuometinės Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos specialistai, buvo minčių jį siūlyti įtraukti į technikos paminklų sąrašą. Deja, nebuvo apsispręsta, o 1991 m. malūnas sudegė [11].

Savitiškio vandens malūnas buvo kairiajame Nevėžio krante. Kaip minėta, tai buvo dvarininkų Ostachovičių nuosavybė. 1925 m. malūnas sudegė, bet vėl buvo atstatytas [15]. Tarpukariu ir karo metais malūnininku dirbo rašytojos Jadvygos Drungaitės tėvas [31]. Karo metu malūnas buvo subombarduotas, po karo vėl atstatytas. Užtvankos baseino plotas buvo 1108 m². Nuo 1960 m. užtvanka nebeeksploatuojama, nes malūno įrengimai varomi elektra. 1966 m. užtvanka smarkiai apardyta [26]. Apie 1986–1988 metus malūnas sudegė [10].

Geriausiai prie Nevėžio išliko Velžio vandens malūnas. S. Kolupaila rašė, kad Velžio malūno užtvanka iš suverstų akmenų [15]. 1908 m. jis priklausė ar buvo išnuomotas D. Majorui. 1940 m. nacionalizuojant malūnas priklausė Adomui Kochui [22]. Prie malūno buvo lėntpjūvė. Tų metų dokumentuose pažymėta, kad malūnininkas samdė vieną darbininką „prie zeimerio“ [4]. Jo pastatas tebestovi upės kairiajame krante. Malūno pastatas medinis, viename jo gale – gyvenamosios patalpos. Vidaus įrengimai išlikę tik iš dalies. Be to, pokario metais malūnas buvo pertvarkytas į elektra varomą. Gal dėl to jis ir nebuvo įrašytas į technikos paminklų sąrašą. Rajkoopsajunga planavo čia įrengti užėigą, bet tai irgi liko tik planuose. Dabar malūno pastatas privatus.

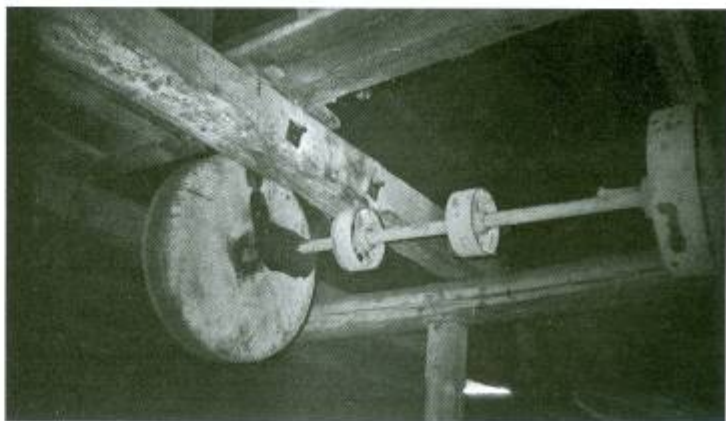
Dešiniajame Lėvens krante buvęs Piniavos malūnas statytas XIX amžiuje. Pradžioje jis buvo valstybės nuosavybė, o vėliau jį nupirko ar buvo paskirtas valdytoju Klištonas. Po jo mirties, apie 1926 m., malūną už 60 tūkst. litų nupirko iš JAV sugrįžęs M. Normantas. 1940 m. jis buvo ištremtas į Sibirą ir iš ten nebegrįžo. 1940 m. dokumentuose malūno savininku nurodytas Jankelis Milneris. 1966 m. aprašyme pažymėta,

kad malūnas dirba varomas elektros energija. Tuomet užtvanka jau buvusi išversta, turbinų pastatas sugriuvęs [9, 24]. 1989 m. malūną įsigijęs kooperatyvas buvo pastatą atkūręs. Bet netrukus jis sudegė [9].

Karsakiškio vandens malūnas statytas 1890 m., bet krašto žinovas mokytojas P. Tamošiūnas buvo pateikęs įrodymų, kad malūnas galėjo būti statytas prieš 1863 metų sukilimą. Malūnas priklausė M. Ordinaitei, kuri jį buvo išnuomojusi Erikui. Po Antrojo pasaulinio karo prie malūno veikė lėntpjūvė, vilnų karšykla. Visas šis kompleksas priklausė Panevėžio apskrities Pramkombinatui. Užtvanka išgriauta 1958 m., ir nuo to laiko malūnas dirbo

2 pav. Velžio vandens malūnas.
1997 m. nuotr.

3 pav. Velžio vandens malūno įranga.
1997 m. nuotr.

4 pav. Piniavos vandens malūnas apie 1995 m. pradėtas rekonstruoti, po to – sudegė

5 pav. Karsakiškio vandens malūnas. 2006 m. nuotr.

6 pav. Karsakiškio vandens malūno įranga. 1997 m. nuotr.

varomas elektra [5]. Malūnas ilgą laiką buvo apleistas, o 2009 m. gegužės mėnesį iš 3-iosios į 4-ąją naktį sudegė.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BUSZYNSKI I. Brzegi Niewiaży. – Wilno. – 1873. – P. 9.
2. GEDGAUDAS M., MORKŪNAS E. Malūnai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – T. 2. – V. – 1986. – P. 685–686.
3. JUKNEVIČIUS P. Apie Paliūniškio vandens malūną žinome nedaug // Panevėžio rytas. – 1994 02 08.
4. JUKNEVIČIUS P. XIX a. pabaigos Velžio vandens malūnas // Panevėžio rytas. – 1994 01 11.
5. JUKNEVIČIUS P. Karsakiškio vandens malūnas, galbūt seniausias rajone // Panevėžio rytas. – 1993 12 28.
6. JUKNEVIČIUS P. Kur sukosi vandens malūnai // Panevėžio rytas. – 1993 09 10.
7. JUKNEVIČIUS P. Nausodės vandens malūnas // Panevėžio rytas. – 1993 11 04.
8. JUKNEVIČIUS P. Panevėžio kraštas: XIX a. pirmosios pusės pramonė // Tėvynė. – 1998 10 28. – Priedas „Atsigrėžkime į praeitį“. – Nr. 4.
9. JUKNEVIČIUS P. Piniavos malūnas // Panevėžio rytas. – 1993 12 03.
10. JUKNEVIČIUS P. Savitiškio vandens malūnas // Panevėžio rytas. – 1993 12 17.
11. JUKNEVIČIUS P. Skaistkalnės vandens malūnas // Panevėžio rytas. – 1993 12 17.
12. JUKNEVIČIUS P. Vadaktėlių vandens malūnas // Panevėžio rytas. – 1993 12 28.
13. JUKNEVIČIUS P. Vandens malūnai Panevėžio rajone // Gimtinė. – 2003. – Nr. 9.
14. JUKNEVIČIUS P. Vandens malūnai Panevėžio rajone // Krašto paveldas – 3. Konferencijos, skirtos Tarptautinei paminklų apsaugos dienai paminėti, pranešimų tezės. Panevėžys, 2003 m. balandžio 18 d. / Sudarytojas ir redaktorius P. Juknevičius. – Panevėžys. – 2003. – P. 5.
15. KOLUPAILA S. Nevėžis. Hidrografinė studija. – K. – 1936. – P. 66, 67, 70, 107–110.
16. KUTKA V. Vandens malūnai šiandien ir rytoj // Mūsų gamta. – 1970. – Nr. 3. – P. 9–10.
17. KVIKLYS B. Mūsų Lietuva. – T. 2. – V. – 1991. – P. 578, 579, 584, 592, 617, 622, 648.
18. Lietuvos architektūros istorija. Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m. – T.3. – V. – 2000. – P. 386.
19. MAKSIMAITIENĖ O. Panevėžio miesto istorija. – Panevėžys. – 2003. – P. 36.
20. MIŠKINIS A. Krekenava // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. – Nr. 9. – P. 19.
21. Paliūniškio malūnas-lentpjūvė // Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (dabar Kultūros paveldo centro) archyvas (toliau MMT). – F.7. – Ap. 1. – B. 9. – L. 34–37.

22. Panevėžio apygardos darbo inspekcijos fondas // Panevėžio apskrities archyvas. – F. 10. – Ap. 1. – B. 192. 209, 210, 238, 240, 242, 252.
23. Panevėžys. Geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą – Chicago. – 1963. – P. 41.
24. Piniavos malūnas // MMT. – F. 12. – Ap. 1. – B. 9. – L. 38–41.
25. Nausodės malūno vieta // MMT. – F. 12. – Ap. 1. – B. 2. – L. 1–21.
26. Savitiškio malūnas // MMT. – F. 12. – Ap. 1. – B. 2. – L. 3–7.
27. Skaistkalnės malūnas // MMT. – F. 12. – Ap. 1. – B. 2. – L. 8–11.
28. 1585 m. gegužės mėn. 7 ir 8 d. Paistrės, Upytės pav., inventorių // Istorijos archyvas. – T. 1. – K. – 1934. – P. 239–278.
29. 1692 m. lapkričio 11 d. Savitiškio dvaro, Upytės pavieto, inventorių // Lietuvos inventoriai (XVII a.). – V. – 1962. – P. 376–378.
30. 1638 m. Upytės dvaro surašymas įvedamajame rašte // Lietuvos inventoriai (XVII a.). – V. – 1962. – P. 122–127.
31. URBŠIENĖ J. Jadvyga Drungaitė: prisiminimai ir rankraščiuose gelsvėjantys eilėraščiai, novelės // Panevėžio rytas. – 1994 08 02.
32. Vadaktėlių malūnas // MMT. – F. 12. – Ap. 1. – B. 9. – L. 38–41.
33. Visa Lietuva. Informacinė knyga 1922 metams. – K. – 1922. – P. 383, 386.
34. Visa Lietuva. Informacinė knyga 1923 metams. – K. – 1923. – P. 443.
35. Visa Lietuva. Informacinė knyga 1931 metams. – K. – 1931. – P. 363.
36. ZAVACKIS B. Juostos pakrantėmis // Panevėžio tiesa. – 1984 11 27.
37. АФАНАСЬЕВ Д. Материалы географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Ковенская губерния. – Санкт-Петербург. – 1861. – С. 729.

SUMMARY

Petras Juknevičius WATERMILLS IN THE DISTRICT OF PANEVĖŽYS

Watermills in Lithuania are detected in historical sources back from 13th century. It is known that Vytautas Magnus permitted the grand master of

the Teutonic Order to pond the river Nevėžis for milling.

Watermills from 16th–17th centuries used to be referred in the assets of the manors of Pajstys, Upytė and Savitiškis.

At 18th century watermills could be discovered at the manors of Antanopolis, Belozaravas, Gegužinė, Jotainiai, Krekenava, Levaniškis, Linkavičiai, Linkuvėlė, Miežiškiai, Mingailiškiai, Naujamiestis, Nevėžninkai, Paberžė, Pajuostis, Rodai, Savitiškis, Šventupis, Videniškiai, Upytė, Vadaktai, Vadaktėliai, Vadokliai, Videniškiai.

At 19th century watermills were built in Krekenava, Murmuliai, Vadaktai, Velžys, Žibartoniai. Most of the watermills were set by the river Nevėžis. Less of them were placed by the river Lėvuo. Some watermills were built by other rivers around the district.

Before the World War II watermills were operating in Dubuliai, Daukniškis, Karsakiškis, Krekenava, Liberiškis, Pajuostis, Paliūniškis, Upytė. However, after the war many watermills were forced to cease their work.

The watermills of Skaistkalnė, Savitiškis, Velžys, Piniava and Karsakiškis were operating for the longest period. However, none of them were included in the Lithuanian cultural heritage lists.

*Panevėžio r. savivaldybės administracija
Vasario 16-osios g. 27, LT-35185 Panevėžys
El. paštas petras@panrs.lt*

*Gauta: 2009-04-14
[teikta spaudai 2009-11-30]*